

УДК 393.9-057.36(=11)“1941/1945”(477-25)+069.8

© **Володимир РУГАЛЬ**

ПОХОВАННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ВЕРМАХТУ ТА ЙОГО СОЮЗНИКІВ У м. КИЄВІ

Розглянуто історію поховань солдатів Вермахту та їхніх союзників у м. Києві. Висвітлено особливості поховань у роки Другої світової війни, акцентовано увагу на сучасному стані збереження та увічнення пам'яті.

Ключові слова: Друга світова війна, кладовище, поховання, похоронні команди, солдатський жетон, Вермахт, Червона армія, м. Київ.

Під час німецько-радянської війни в боях за Київ з обох сторін загинули тисячі комбатантів. На жаль, до сьогодні неможливо встановити їх кількість та імена. На території України ситуація щодо встановлення місць поховання та імен упокоєних воїнів ворогуючих сторін різниться. Більшість знайдених останків воїнів Червоної армії залишаються не ідентифікованими, проте більшість військовослужбовців Вермахту вдається персоніфікувати за усталеними знаками розпізнавання.

Для ідентифікації німецьких військовослужбовців використовувався солдатський жетон (Erkennungsmarke) (Додаток 1). Перші солдатські жетони з'явилися під час франко-пруської війни 1870–1871 рр. Сьогодні немає точних відомостей про історію їх виникнення, та існує легенда: «У середині 60-х років ХІХ ст. в одного із берлінських кравців у прусській армії, яка готувалася до війни, служили три сини, і щоб вони не зникли безслідно у випадку загибелі, він кожному виготовив металеву пластину, на якій викарбував ім'я хлопця і свою адресу, щоб його повідомили» [5, 528].

Солдатські жетони Вермахту виготовлялися з цинкового сплаву і мали овальну форму розміром 50 x 40 мм. По центру жетон був поділений перфораційною лінією. На самому жетоні викарбовували особистий номер військовослужбовця, номер військової частини, а саме: тип, номер роти, батальйону,

полку. Порядок написання номерів частин не мав усталеного зразка, вони могли подаватися як від меншого до більшого, так і навпаки. Літрами «А», «В», «АВ» та «О» позначали групи крові комбатантів. Персональна інформація викарбовувалася двічі, над перфораційною лінією та під нею. Після загибелі солдата жетон розламувався, одна частина залишалася при загиблому, інша – відправлялася до штабу дивізії. Жетон з однієї сторони мав два отвори для шнурка, щоб носити на шиї, а з іншої один, який використовували для кріплення з іншими жетонами вбитих [5, 528].

Обліком втрат у Вермахті займалася похоронна служба, до складу якої входили офіцери, які за станом здоров'я не могли нести гарнізонну службу. Дивізійну похоронну службу міг очолювати не лише офіцер, а й військовий священнослужитель, у підпорядкуванні якого перебувала канцелярія та батальйонні похоронні команди. До штату канцелярії входили: завідувач (як правило, фельдфебель), писар, картограф, перекладач, водій легкового та вантажного автомобіля. Батальйонні похоронні команди склалися з 4–5 осіб на чолі з унтер-офіцером чи єфрейтором.

Поховання загиблих, померлих від ран чи хвороб військовослужбовців у Збройних силах Німеччини та союзників відбувалися за спеціальними директивами. Потрібно зауважити, що директив дотримувалися лише під час наступальних боїв, адже, відступаючи, не завжди вдавалося зібрати тіла загиблих й організувати похоронну процесію.

Під час бойових дій загиблих солдатів ховали у тимчасових могилах, а після просування лінії фронту проводилося централізоване перепоховання на кладовища. Процедура поховання загиблих військовослужбовців Вермахту під час наступальних дій відбувалася з почестями: попереду йшов духовий оркестр, потім несли вінки із червоними смужками по боках – із зображенням свастики з одного боку та «Залізного хреста», під яким був напис: «Збройні сили Німеччини», – з іншої. За вінками несли подушки з нагородами (за наявності). За гробом ішла почесна процесія на чолі з офіцером. Кожного воїна ховали в індивідуальну могилу. Гроб накривали військовим прапором. Прощаючись із загиблими, давали триразовий салют. На кожній могилі встановлювали дерев'яний хрест (Додаток 2), на який набивався алюмінієвий могильний жетон (Додаток 3) та розміщувався вінок [17, 594].

Тимчасові могили нацистських військовослужбовців на території столиці України з'явилися в перший день окупації і розміщувалися в парках, скверах та передмісті, згодом – переносилися на утворені кладовища [7, 436].

Асоціація молодіжних пошукових об'єднань України «Обеліск» встановила, що у період окупації на території Києва було 20 місць, де хоронили нацистських військовослужбовців [14, 897].

У Маріїнському парку, біля палацу, ховали найвищих чинів Вермахту, яких через різні обставини не доправили до Німеччини.

На території столиці України під час нацистської окупації було декілька кладовищ, які мали назву «героїв Вермахту». З вересня 1941 р. на Аскольдовій могилі діяло кладовище героїв Вермахту № 1, до якого звозили тіла загиблих німецьких, угорських та румунських військовослужбовців. За роки окупації тут було поховано до 2,5 тис. осіб (Додаток 4) [14, 897].

У жовтні 1943 р. було утворено кладовище героїв Вермахту № 2 на території сучасного парку ім. Пушкіна, де було поховано 500 воїнів, які загинули в довколишніх селах чи лісах, а також померли у шпиталях [14, 897].

Існували кладовища у Феофанії (нині вул. Метрологічна), де було поховано 1182 особи, на території Дарниця-Волокно (нині – вул. Червоноткацька). На жаль, кількість похоронених на цих цвинтарях – невідома. Крім того, окупаційна влада хоронила воїнів і на вже існуючих кладовищах, зокрема на лютеранській частині Байкового цвинтаря. У 1941 р. невеликі кладовища для загиблих солдатів Вермахту та союзників були утворені на території Флорівського монастиря, Голосіївського парку, теперішніх мікрорайонів Мишоловка та Теремки, Ботанічного саду ім. акад. О.В. Фоміна та в Новосілках.

Комбатантів, які загинули, прикриваючи відступ основних сил Вермахту із Києва у 1943 р., було поховано в могилі між сучасними вулицями Борщагівська та Уманська. Нині по цій території прокладена залізниця [6].

Установити місця захоронення військовослужбовців Вермахту, загиблих під час наступу Червоної армії і залишених на полі бою, майже неможливо. Поховання мало відбуватися відповідно до постанов Державного комітету оборони СРСР № 1517 від 1 квітня 1942 р. «Про прибирання трупів ворожих солдатів і офіцерів і про приведення в санітарний стан територій, звільнених від ворога» та інструкції «Про прибирання колишніх полів битв», оголошених відповідно до наказу Народного комітету оборони СРСР № 106 від 4 квітня 1942 р., місцевого населення [11, 73].

Зокрема у документах йшлося про порядок збору та поховання трупів солдатів і офіцерів армій Німеччини та її союзників. На визволених від ворога територіях під керівництвом органів НКВС місцева влада формувала із місцевих жителів спеціальні команди, які мали збирати й хоронити останки, брати на облік усі місця поховання ворожих військовослужбовців і ліквідувати існуючі кладовища. Трупи ворожих солдатів повинні були хоронити подалі від населених пунктів [11, 72–74]. Але цих інструкцій не дотримувалися. У розпорядженні керівника республіканського НКВС В. Рясного від 7 жовтня 1943 р. повідомлялося: «...У деяких районах, визволених від німецько-фашистських окупантів, постанова Державного Комітету Оборони від 1 квітня 1942 р. ...виконується незадовільно. На узбіччях доріг, на полях і в урвищах лежать і розкладаються трупи ворожих солдатів та офіцерів... У деяких звільнених від окупантів населених пунктах до цього часу не ліквідовані могили ворожих солдатів та офіцерів...». Нарком вимагав: «Застосувати рішучих заходів для очищення полів колишніх боїв й інших місць від трупів ворожих солдатів і офіцерів...», облікувати всі

існуючі місця захоронень та кількість поховань на них, а також знищити ці цвинтарі. У разі неможливості негайної ліквідації кладовищ передбачалося зняти хрести та написи, зрівняти могили із землею, перепоховати неглибоко захоронені трупи, а з настанням холодів перенести їх у задалегідь підготовлені на скотомогильниках ями [15, 144].

У м. Києві із поверненням Радянської влади рештки похованих воїнів нацистського угруповання, згідно з офіційними документами, викопували, вивозили за місто та спалювали, проте насправді могильні надгробки зрівнювали з землею, місця поховань забудовувалися [7, 436].

Сьогодні можна стверджувати, що перепоховання відбулося з парку ім. Пушкіна, де через чотири місяці після повернення у Київ Раднарком УРСР і ЦККП(б)У розпочав підготовку виставки зразків трофейного озброєння та техніки. До цієї акції залучили військовополонених, які на початку літа 1944 р. під вартою розкопували могили й перевозили останки похованих на Сирець, до безіменних братських могил [8, 152–153].

А. Кузнецов, якому на момент визволення Києва було 14 років, згадував: «Одного разу на початку грудня [1943 р. – Авт.] ми з хлопцями пішли до Пущі-Водиці збирати гранати й добувати вибухівку. Ліс був покалічений, повалений. Під соснами, у кущах, стояли розбиті гармати, згорілі всюдиходи, танки без башт, штабелями лежали нестріляні снаряди й міни. Й навколо була гора трупів. Хтось ними вже займався, вони були роздягнені та звалені на купи заввишки до трьох метрів – піраміди голих німців, сіро-блакитного кольору, розкладалися, хоч і був морозець» [4, 327]. Подальша доля цих трупів невідома...

Уряд Федеративної Республіки Німеччини давно засудив дії нацистської Німеччини, виплачував компенсації постраждалим під час війни. Крім того, держава намагається увічнити пам'ять загиблих німецьких воїнів. Питанням упорядкування поховань нацистських солдатів на території країн, де проводив бойові дії Вермахт, займається гуманітарна організація – Народний союз Німеччини з догляду за військовими могилами (Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge.V.). Організація була створена 16 грудня 1919 р. й займалася доглядом та облаштуванням могил загиблих під час Першої світової війни, у 1933 р. – приєдналася до націонал-соціалістів. З 1946 р. Народний союз відновив свою роботу. Організація використовує переважно кошти меценатів, за штатним розписом має 580 робітників та тисячі волонтерів. Нині союз опікується 833 військовими похованнями на території 46 країн Європи та Північної Африки. Організація діє у рамках двосторонніх угод між країнами [19].

На території України Народний союз активно розпочав роботу після розпаду СРСР. У перші роки своєї діяльності організація працювала за домовленостями з місцевими органами влади. У 1996 р. було укладено офіційну угоду між ФРН та Україною «Про догляд за могилами загиблих». Сьогодні на території України існує 5 збірних кладовищ, на які перепоховують німецьких вояків – с. Гончарне біля Севастополя, кладовища біля Харкова та Кропивницького, поблизу

с. Віта Поштова, с. Потелич Жовківського р-ну Львівської області. Народний союз Німеччини спільно із вітчизняними пошуковими організаціями встановив понад 3 тис. місць поховання німецьких воїнів, які централізовано були перепоховані на збірні кладовища.

На збірному кладовищі біля с. Віта-Поштова поблизу Києва на сьогодні перезахоронені більше 20 тис. воїнів Вермахту, які полягли в боях під Києвом та на навколишніх територіях (Додаток 5).

У 1994 р. з території Феофанії відбулося перепоховання останків 914 німецьких комбатантів. Відомі місця поховання ще 268 військовослужбовців, проте здійснити перенесення останків неможливо. Вони перебувають під будинками або на території, де прокладена каналізація чи електрокабель [3].

Упродовж багатьох років велися перемовини щодо проведення пошукових робіт на Аскольдовій могилі. Лише в 2015 р. почалися розкопки. Протягом 2015–2017 рр. було ексгумовано та перепоховано на збірне кладовище біля с. Віта Поштова 2060 зарубіжних військовослужбовців, із яких 1994 – німці, 42 – угорці та 24 – італійці.

Зараз у м. Києві офіційно існує одне кладовище воїнів німецької армії на Сирці (вул. Ризька) (Додаток 6), де, на жаль, не встановлено точну цифру похоронених. Адже, за даними Книги Пам'яті України, тут покоїться до 250 німецьких військовополонених, та, можливо, саме сюди у 1944 р. перепоховали 500 воїнів із Пушкінського парку.

Отже, нині на двох кладовищах Києва похоронено близько 21 тис. воїнів Збройних сил нацистської Німеччини та її союзників. Дана цифра не є остаточною. Історія поховань військовослужбовців Вермахту на території України, на жаль, не досліджена. Ідентифікація та перепоховання вояків триває... Потрібно зазначити, що військовослужбовці Вермахту, які були розбиті військами антигітлерівської коаліції, нині краще обліковані, ніж воїни однієї з основних армій переможців – Червоної армії.

Додаток 1

Солдатські жетони Вермахту

Додаток 2

Надмогильний хрест. (Фонди НМІУДСВ. – Ф-30609–10. – КН-229376-10)

Додаток 3

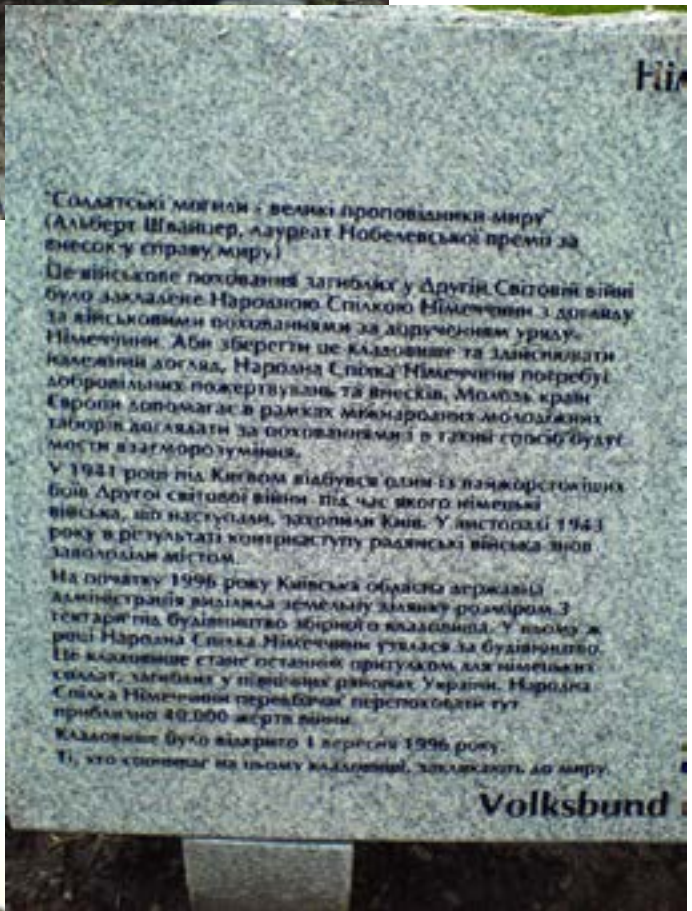
Могильний жетон

Додаток 4

Кладовище героїв Вермахту № 1 біля Аскольдової могили
(Фонди НМІУДСВ. – Ф-18951. – КН-122154)

Додаток 5

Збірне кладовище біля с. Віта-Поштова поблизу Києва

Кладовище на вул. Ризькій м. Києва

Джерела та література:

1. Война как похоронное дело. Как Вермахт и Красная армия предавали земле во Второй мировой войне [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://funeralportal.ru/library/1111/32813.html>. – Назва з екрана.
2. Гришко Л. Останки солдатів Вермахту перепоховують під Києвом [Електронний ресурс] / Л. Гришко. – Режим доступу: <http://www.dw.com/uk/останки-солдатів-вермахту-перепоховують-під-Києвом/a-18657677>. – Назва з екрана.
3. Кравченко А. По немецким архивам «Феофания» [Електронний ресурс] / А. Кравченко. – Режим доступу: http://stor-war.org.ua/view_korar.php?id=21. – Назва з екрана.
4. Кузнецов А. Бабин Яр / А. Кузнецов. – К.: САМІТ-КНИГА, 2009. – 352 с.
5. Курьлев О.П. Вооруженные силы Германии 1939–1945. Полный атлас: Сухопутные войска, Люфтваффе, Кригсмарине / Олег Курьлев. – М.: АСТ: Астрель, 2007. – 558 с.
6. Ляшенко В. Солдаты Вермахта – пленные и мертвые [Електронний ресурс] / В. Ляшенко. – Режим доступу: <http://boristen70.livejournal.com/61432.html/>. – Назва з екрана.
7. Малаков Д. Київ. 1939–1945. Фотоальбом / Д. Малаков. – К.: КИЙ, 2005. – 462 с.
8. Малаков Д.В. Київські трофейні виставки / Д.В. Малаков // Військово-історичний альманах. – 2001. – Ч. 2. – С. 151–158.
9. Матвеев В. Уроки памяти. Останки солдат вермахта перезахоронят под Києвом [Електронний ресурс] / В. Матвеев. – Режим доступу: <http://rian.com/ua/analytics/20150819/372384541/html>. – Назва з екрана.
10. На Аскольдовоймогили в Киеве раскапывают могилы немецких солдат (19.08.2015) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.bigmir.net/capital/926669-Na-Askolmogile-v-Kieve-raskapuvajut.mogily-nemeckih-soldat>. – Назва з екрана.
11. Нагаев И.М. Без вести пропавшая... Память? Документы об увековечении памяти погибших воинов Красной Армии 1925–1946 гг. / И.М. Нагаев // Военно-исторический журнал. – 1998. – № 1. – С. 71–75.
12. Останки немецких оккупантов эксгумируют на Аскольдовоймогили и торжественно перезахоронят – И свет во тьме светит, и тьма не объяла его [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://varjag-2007.liverjournal.com/8925252/html>. – Назва з екрана.
13. Перепоховання німецьких солдатів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://int.org.ua/uk/perepohovannya-nimeckyh-soldativ>. – Назва з екрана.
14. Подвиг на віки: Книга Пам'яті України – міто-герой Київ / Ред. кол.: голова А.І. Тимчик, заст. голови О.П. Биструшкін та ін. – К.: Книга Пам'яті України, 2000. – 912 с.
15. Потильчак О.В. Радянський військовий полон та інтернування в Україні (1939–1954 рр.) / О.В. Потильчак. – К.: Видавництво Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова, 2004. – 482 с.
16. Тригуб В. Де душі загиблих солдат? [Електронний ресурс] / В. Тригуб. – Режим доступу: <http://narodna.pravda.com.ua/history/485b1f2779075>. – Назва з екрана.
17. Сомов К. Война: ускоренная жизнь / Константин Сомов. – Барнаул, 2010. – 615 с.
18. Шрадер Ханс-Ульрих. Результаты работы Народного союза Германии в Украине за последние 12 лет / Ханс-Ульрих Шрадер // Військовий полон та інтернування. 1939–1956. Погляд через 60 років: матеріали міжнародної наукової конференції 2–4 червня 2006 р. – К.: парламентське вид-во, 2008. – С. 286–290.
19. Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge. V. (Народный союз Германии по уходу за военными могилами). Краткая информация [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.volksbund.de/ru/presse/volksbund.html>. – Назва з екрана.

© Владимир РУГАЛЬ

ЗАХОРОНЕНИЯ ВОЕННОСЛУЖАЩИХ ВЕРМАХТА И ИХ СОЮЗНИКОВ В г. КИЕВЕ

Рассмотрена история захоронений солдат Вермахта и их союзников в г. Киеве. Освещены особенности захоронения в годы Второй мировой войны, акцентировано внимание на современном состоянии сохранности и увековечении памяти.

Ключевые слова: Вторая мировая война, кладбище, захоронения, похоронные команды, солдатский жетон, Вермахт, Красная армия, г. Киев.

© Volodymyr RUHAL

BURIAL OF SERVICEMEN OF WEHRMACHT AND ITS ALLIES IN KYIV

The wounds of the Second World War don't heal to this day, because a significant number of fallen combatants of that armed confrontation have not yet found their final resting place. Unfortunately, this mainly concerns one of the winners' armies – the Red Army. In the USSR, the human life was not appreciated, but in the Nazi military group that was defeated, the situation was fundamentally different. One of the main explanations is the functioning of the accounting system and the presence of identification tags – soldier dog tags.

In the territory of Ukraine, at the end of hostilities in autumn 1944, almost every locality had a burial place of soldiers. The fierce battles took place for the capital of Ukraine. Today, the final number of those killed in the battles for the city and the combatants who are buried in its territory from both warring sides are not yet known.

The article highlights the history of burials of servicemen of Wehrmacht and its allies on the example of Kyiv. On the basis of available sources, an attempt was made to establish all places of burial of Nazi soldiers on the territory of Kyiv. Unfortunately, today it is difficult to study this issue thoroughly, because the Soviet authorities, after the expulsion of the Nazis, began the fight against graves. According to the decisions of the leadership of the USSR, all the graves, in which the hostile soldiers were buried, had to be carried beyond the boundaries of settlements. However, this order has remained a dead paper. Thanks to the cooperation of the Ukrainian governmental and public organizations with the German Union of memory, the centralized reburials at the prefabricated cemeteries recently held. Such a cemetery is located near the village of Vita-Poshtova, on the outskirts of Kyiv. Remnants of soldiers from Askold's Grave and other places have been transferred to this cemetery. Directly, in Kyiv, the graves of the Nazi warriors are located at the cemetery in Ryzka Str.

Keywords: Second World War, cemetery, burial, disposal units, soldier dog tag, Wehrmacht, Red Army, Kyiv.